

De Alkmaarse gewelfschilderingen (behandeld door W. Th. Kloek) kennen één trieste periode in hun bestaan: eind negentiende eeuw zijn ze aan het Rijksmuseum verkocht. In 1925 werden ze herplaatst in de kerk, maar met dat al is er heel wat verloren gegaan. Kloek reconstrueert hun ontstaan in 1518 en schrijft ze voorzichtig toe aan Comelis Buys de Eerste, een mooie redenering zonder echt bewijs. Op basis van wat beschrijvingen en allerlei rekeningen beschrijft L. Noordegraaf de geschiedenis van de glazen. Hij weet veel wol te spinnen met weinig materiaal, maar daardoor wordt zijn artikel erg algemeen. In 1693 vervaardigde Romeyn de Hooghe een paneelschildering boven het grote orgel — in de duisternis nu bijna niet meer te zien. Het is een gecompliceerde allegorische voorstelling, die de auteur van de bijdrage over dit onderwerp, J. Otten, met veel geduld ontrafelt.

Veel aandacht krijgen Alkmaars beroemde orgels. H. van Nieuwkoop wijst erop dat orgels te duur waren om steeds te vervangen wanneer de muzikale smaak veranderde. Ze moesten dus worden aangepast aan nieuwe modes, zodat orgels eeuwen muziekgeschiedenis in zich hebben opgenomen. Alkmaars grote orgel werd in de zeventiende eeuw door beroemdheden gebouwd, en eind achttiende eeuw door een volgende beroemdheid geheel vernieuwd. In een wel erg technisch betoog bespreekt Van Nieuwkoop de waardering die de opeenvolgende versies van het orgel van organisten kregen — de reacties van de kerkelijke gemeente, toch de belangrijkste toehoorders, blijven buiten beschouwing. S. de Vries beschrijft vervolgens de decoratie op kast en luiken van het grote orgel, een ontwerp van Jacob van Campen. Wederom Van Nieuwkoop, nu samen met G. N. M. Vis, behandelt het zogenaamde koororgel, een door allerlei verwickelingen ongeschonden gebleven orgel uit 1511 dat na restauratie bovendien het oudste bespeelbare in Nederland zal zijn. Haakma Wagenaar bespreekt de kast, met het oog op de restauratie ervan.

Twee schilderstukken krijgen aandacht: I. M. Veldman wekt sympathie voor het vaak als gewrongen maniëristisch beschouwde Laurentius-drieluik uit 1543 van Maarten van Heemskerck, dat sedert 1581 in Zweden verblijft omdat het na de Reformatie niet meer in de kerk paste. P. Knevel behandelt de *Zeven werken van barmhartigheid* van de Meester van Alkmaar, dat sinds 1918 in het Rijksmuseum hangt. Het is ook niet voor de kerk waar het lange tijd hangen heeft gemaakt: de opdrachtgever was waarschijnlijk het Heilige Geest-gasthuis; na de opheffing ervan rond 1575 zouden de *Zeven werken* naar de kerk gekomen zijn. J. M. G. van der Poel bespreekt het zeventiende-eeuwse scheepsmodel dat als decoratie in de kerk hangt, en meent er een moralistische boodschap op te ontdekken; G. I. Plenckers-Keyseren C. Streefkerk sluiten de bundel af met een wel zeer schematisch overzicht van de geschiedenis van de librije die eertijds in de kerk gevestigd was. Een slotwoord of een register is niet voorhanden.

Wanneer de lezer het boek uit heeft en terugkeert naar het essay van Van Swighem voelt hij zich melancholiek. Zoals vroeger musea losse voorwerpen uit prehistorische tijden tentoonstelden om hun schoonheid en hun zeldzaamheid, zonder zich al te veel over de onderlinge samenhang te bekommeren, zo zijn in deze bundel fascinerende voorwerpen degelijk en soms beeldend beschreven. Maar in de meeste artikelen worden ze niet echt in de ruimte geplaatst; het blijven losse objecten, en de band met de kerkelijke praktijk wordt eigenlijk niet gelegd. Een uitzondering is het artikel van Noordegraaf over de gebrandschilderde glazen. Maar uitgerekend de glazen bestaan niet meer.

F. J. Kossmann

E. Stols, *Brazilië. Vijf eeuwen geschiedenis in dribbelpas* (Leuven, Amersfoort: Acco, 1996, 478 blz., f73,25, ISBN 90 334 3182 3).

Op het eerste gezicht is dit boek geschreven naar een gedateerd rampenscenario uit de jaren '60. De auteur heeft een ver en exotisch land bereisd, kiekjes gemaakt en zich verbaasd en dat alles wil hij de lezer laten weten terwijl hij alweer op weg is naar een andere bestemming. Hoeveel van die oppervlakkige boeken zijn er toen niet verschenen! Bij nadere kennismaking blijkt gelukkig dat dit boek een heel andere opzet heeft. Eddy Stols — hoogleraar aan de Katholieke universiteit Leuven — biedt de lezer veel meer dan alleen een eerste kennismaking met Brazilië. De eerste tien hoofdstukken van het boek geven een chronologisch overzicht van de geschiedenis van dit in grootte vijfde land der aarde, waar per inwoner meer land beschikbaar is dan waar ook. Dan volgen nog zeven thematische hoofdstukken over de export, de industrie, de sociale structuur, de slavernij, de sociale relaties en de religie.

Elk historisch overzicht draagt het gevaar in zich een opsomming te worden van 'one damned thing after another'. Daar ontkomt ook deze auteur niet helemaal aan, maar hij weet toch steeds de lezer bij de les te houden door zijn verhaal een ironische toonzetting te geven, waardoor de beschrijving van personen juweeltjes worden van *tongue in cheek-humor*. Als voorbeeld een citaat van Stols' beschrijving van de Braziliaanse 'Mussolini' Getulio Vargas (158-178). Deze 'verscheen ... meestal als een moderne huisvader, die zich bekommerde om de studies van zijn vijf kinderen. Hij wekte de indruk van huwelijkstrouw en apprecieerde geen tweede huwelijken bij zijn ministers en medewerkers. Toch had hij zelf in alle discretie een *bem-amada* gevonden in de vrouw van zijn kabinetschef.

De laatste zeven hoofdstukken vormen een waagstuk: kan een beschrijving van de Braziliaanse industrie of exporteconomie in 30 pagina's een goed beeld geven? Het antwoord is een volmondig ja. Door zijn grote kennis van zaken weet Stols meestal snel ter zake te komen en door zijn grondige kennis van zowel de historische literatuur als van de virtuele werkelijkheid kunnen ook deze hoofdstukken de toets der kritiek ruimschoots doorstaan. Steeds slaagt de auteur erin om in deze thematische hoofdstukken heden en verleden met elkaar te verbinden. Dat is geschiedenis op z'n best.

Bij elk overzicht is wel een aantal kanttekeningen te plaatsen. Ik geef hier twee voorbeelden. In het hoofdstuk 'Van slavernij tot marginaliteit' construeert Stols een doorgaande lijn tussen slaven enerzijds en randgroepen van zwervers anderzijds. De zwarten zouden na hun emancipatie van de ene soort armoede in de andere zijn beland. Voor een deel van de slaven in Brazilië is daar niets tegen in te brengen, maar veel slaven werden toch tewerkgesteld in de expansieve exportlandbouw? Net als in het Caribische gebied en Noord-Amerika zullen die slaven toch wel van de goede plantage-inkomsten hebben geprofiteerd? Elders in de Nieuwe Wereld werden de suiker- en katoenslaven in natura althans vaak veel beter beloond dan het proletariaat in Europa uit die tijd. Overigens haast ik mij het met de schrijver eens te zijn in zijn analyse van de verhouding tussen meester en slaaf. Dat die in Brazilië milder en gelijkzamer zou zijn dan in andere slavenmaatschappijen — zoals de klassieke boeken van Gilberto Freyre en Frank Tannenbaum beweren — weet de auteur met tal van voorbeelden te weerleggen.

Een tweede kanttekening plaats ik bij het hoofdstuk 'Industriële aspiraties en realisaties'. Daarin bewondert de schrijver de snelle groeipolitiek van de jaren '70 om daarna teleurgesteld te moeten constateren dat de groei niet doorzette en dat Brazilië zelfs bijna failliet is gegaan. Hoe komt dat toch? De auteur houdt van Brazilië en vangt verontwaardigd aan een opsomming te geven van de technologische hoogstandjes, waartoe het land in staat is. Helaas, die vormen een onvoldoende basis voor permanente groei. De reden voor de terugval moet naar mijn mening gezocht worden in de grote inkomensongelijkheid, die maar niet afneemt. Op bladzijde 314 staat het onthutsende cijfer meer dan de helft van het Braziliaanse BNP is in handen van slechts 10% van de bevolking. Zo'n cijfer hebben Europa en Noord-Amerika nooit gekend en de meeste economen zijn er thans van overtuigd dat constante economische groei alleen mogelijk

is als de verschillen in bezit en inkomen beperkt zijn. Overigens ter voorkoming van misverstanden: de foto's van de auteur zien er heel professioneel uit.

P. C. Emmer

MIDDELEEUWEN

K. A. H. W. Leenders, *Van Turnhoutervoorde tot Strienermonde. Ontginnings- en nederzittings-geschiedenis van het noordwesten van het Maas-Schelde-Demergebied 400-1350. Een poging tot synthese* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1996; Zutphen: Walburg pers, 1996, xiii + 662 blz., f69,50, ISBN 90 6011 970 3).

Zo'n prachtige titel als zijn vorige boek *Verdwenen venen* kon Leenders dit keer niet verzinnen. Een directe link tussen dat boek en de onderhavige studie is er wel, want deze in Amsterdam verdedigde dissertatie kan beschouwd worden als een beschrijving van de periode voorafgaande aan de in dat boek behandelde fase van de grootschalige turfwinning in het westelijke gedeelte van het tegenwoordige Noord-Brabant. Het is het gebied waar Leenders alles van weet en al sinds de jaren zestig intensief bronnenonderzoek verricht. Eerst decennia lang als rechtgeaarde amateur—liefhebber—en nu als voorlopig hoogtepunt met een welverdiende doctorstitel als historisch-geograaf. Iemand die al zo lang met zo'n *drive* in een regio onderzoek heeft gedaan, heeft in de eerste plaats een gigantische bronnenkennis opgedaan, maar daarnaast inzicht in zijn onderzoeksgebied verworven die uitstijgt boven die 'simpele' bronnenkennis en die hem in staat stelt allerlei ontwikkelingen en fenomenen in samenhang te bezien. Het bescheiden 'poging' uit de ondertitel van dit boek kan dan ook rustig geschraapt worden, want een synthese is het. Of deze op alle onderdelen klopt, kan ik niet beoordelen. Vast staat wel dat iedere onderzoeker in de West-Brabantse geschiedenis als eerste naar dit boek zal grijpen. Heel veel plaatselijke onderzoekers in het gebied beschikken nu over een prachtig referentiekader waaraan zij hun eigen bevindingen kunnen toetsen.

Naast schriftelijke bronnen, die voor de oudste perioden natuurlijk ontbreken, maakt Leenders veelvuldig gebruik van archeologische en naamkundige gegevens alsmede van pollenanalyse en reconstructie van nederzettingenvormen. Voor de latere perioden gebruikt de auteur het voorkomen van *allodia* (vrije goederen) en daarna het ontstaan van parochies en grote bezitscomplexen om zijn bewoningsgeschiedenis te reconstrueren. Op grond hiervan onderscheidt hij vijf occupatiefasen tussen 400 en 1350. De eerste fase wordt geplaatst tussen 400 en 550 en heet de post-Romeinse periode. Het is een tijd waarin ieder spoor van bewoning ontbrak en de natuur de kans kreeg te regenereren. De eerste sporen van een hernieuwde occupatie dateren van halverwege de zesde eeuw, en daar laat Leenders dan ook zijn tweede, de pioniersfase beginnen. Deze zou duren tot het jaar 1000. Er was in die periode geen sprake van een georganiseerde kolonisatie maar van incidentele pioniers. Grote gedeelten van het onder andere met veen overdekte gebied bleven onbewoond. Na 1000 werd West-Brabant overlooptgebied van Vlaanderen. Nieuwe nederzettingen werden gesticht en andere werden uitgebreid. Er ontwikkelde zich een netwerk van parochies, maar veel macht kon er door regionale heersers als bisschoppen en graven in het gebied niet worden uitgeoefend. Pas in de tweede uitbouwfase van 1150-1245 konden twee landsheren hun gezag in het gebied vestigen, de hertog van Brabant en de graaf van Holland. Veel grondgebied dat eerder vrij geweest was en in handen van lokale machthebbers werd nu feodaal bezit. Onder invloed van de groei van de bevolking werd de